

ÇAMLICA BASIM YAYIN / 178

**Uluslararası
Türkiye-Ukrayna İlişkileri Sempozyumu:
Kazak Dönemi (1500-1800)
Bildiriler**

Editörler

Volodimir MELNİK - Mehmet ALPARGU
Yücel ÖZTÜRK - Ferhat TURANLI
Muhammed Bilal ÇELİK

Genel Yayın Yönetmeni
Ömer Faruk YILMAZ

Yayın Koordinatörü
Osman DOĞAN

Tashih
Selman SOYDEMİR
Soner DEMİRSOY

Sanat Yönetmeni
Sedat YAZILITAŞ

Grafik Tasarım
Seyit BOR

Kapak Tasarım
Sedat YAZILITAŞ

1. Basım: İstanbul 2015 (1.000 adet)

Baskı ve Cilt
Fazilet Neşriyat ve Tic. A.Ş.
Bağlar Mah. Mimar Sinan Cad.
No: 54 Güneşli - Bağcılar / İstanbul
Tel: 0212 657 88 00 (pbx)
Matbaa Sertifika No: 16384

ISBN: 978-605-9964-56-2

ÇAMLICA

Alemdar Mah. Divanyolu, İncili Çavuş Sok. No: 9A
Sultanahmet - Fatih / İSTANBUL
Tel-Faks: 0212 512 41 01
www.camlicabasim.com / bilgi@camlicabasim.com

T.C. Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 15732

© Bu eserin bütün yayın hakları
Çamlıca Basım Yayın ve Ticaret Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.

**Uluslararası
Türkiye-Ukrayna İlişkileri Sempozyumu:
Kazak Dönemi (1500-1800)
Bildiriler**

Міжнародної Наукової Конференції Взаємини Між Україною Та
Туреччиною: Козацька Доба (1500–1800 Рр.)
Наукові Записки

International
Symposium On The Relations Between Turkey And Ukraine:
The Qazaq Period (1500-1800)
Proceedings

Editörler
Volodimir Melnik - Mehmet Alpargu
Yücel Öztürk - Ferhat Turanlı
Muhammed Bilal Çelik

ÇAMLICA

İstanbul 2015

Османська присутність у східному Криму: сучасний Стан дослідження <i>Анастасія БАУКОВА</i>	95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

JEOPOLİTİK

Геополітика

Кırım Hanlığı'nın Yıkılışı, Yıkılışın Osmanlı Devleti Üzerindeki Tesirleri ve Avrupa Diplomasisindeki Değişiklikler <i>Giray Saynur DERMAN</i>	109
XVII. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti ile Lehistan İlişkilerinin Bozulma Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler <i>Mustafa Nuri TÜRKMEN</i>	153
Ідеї створення антиросійського блоку народів у XVII-XVIII ст. <i>Володимир КОМАР</i>	169

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

UKRAYNALI KAZAKLAR VE MÜSLÜMAN KOMŞULARI

Українські козаки та мусульманські сусіди

Kırım Tatarları ve Ukrayna Kazakları Arası İlişkiler: Ticari Boyut <i>Ahmet TÜRK</i>	181
Українсько-турецькі взаємини в добу козацтва <i>Володимир СЕРГІЙЧУК</i>	205
Українські козаки і мусульманські сусіди: транскордонна міграція та взаємодія (XVI-Перша Половина XVII Ст.) <i>Віктор БРЕХУНЕНКО</i>	227
Osmanlılara Karşı Safevilerin Tatar ve Kazaklar ile İtifak Arayışları <i>H. Mustafa ERAVCI</i>	241

BEŞİNCİ BÖLÜM

SEFER YOLLARI VE ORTAK DİNAMİKLER

Шляхи походів та спільний динамічний розвиток

Birinci Süleyman Döneminde Lehistan Krallığı ile Sınır İlişkilerinin Yeniden Dizaynı <i>Güneş IŞIKSEL</i>	257
Osmanlı-Lehistan Harplerinde Sefer Yolu ve Menziller (XVII. Asır) <i>Mehmet İNBAŞI</i>	267
Потрійна альтернатива: військова служба Дмитра Вишневецького у Польсько-Литовській, Московській державах та Османській Туреччині <i>Мирон КАПРАЛЬ</i>	301
Kazak Tarihi ile Türk Tarihinin Ortak Dinamikleri <i>Yücel ÖZTÜRK</i>	311
Турецький чинник в українському державотворенні другої половини XVII Століття <i>Віталій ЩЕРБАК</i>	331

ALTINCI BÖLÜM

ZAPOROG KAZAKLARIN TİCARİ FAALİYETLERİ

Торгівельна діяльність Запорозьких козаків

Erken Osmanlı Döneminde Akkirman'da Ticaret <i>Kerim İlker BULUNUR</i>	345
XVII-XVIII. Asırlarda Karadeniz Bölgesindeki Kazakların Ticari Faaliyetleri <i>Ismail BÜLBÜL</i>	355
Торгівельні зв'язки України з османською імперією на початку XVIII Ст. (За Матеріалами Російських Архівів) <i>В'ячеслав СТАНІСЛАВСЬКИЙ</i>	369

KOLODZIEJCZYK, Dariusz, "Polonya ve Osmanlı Devleti Arasında Tarih Boyunca Siyasî ve Diplomatik İlişkiler" *Savaş ve Barış : 15 -19. Yüzyıl Osmanlı-Polonya İlişkileri*, (Nşr. T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü), İstanbul 1999.

KOSTOMAROV, Nikolay, *Bogdan Hemilnitski*, I, C. Peterburg 1859.

KURAT, Akdes Nimet, *Prut Seferi ve Barışı 1123 (1711)*, I, Ankara 1951.

MAGOCSÍ, Paul Robert, *A History of Ukraine*, Toronto-Buffalo- London 1996.

MARCH, G. P., *Cossacks of the Brotherhood, The Zaporog Kosh of the Dniepr River*, New York 1990.

Mustafa Na'imâ Efendi, *Na'imâ Tarihi*, IV, Matbaa-ı Âmire tab'ı.

ÖZTÜRK, Yücel *Özü'den Tuna'ya Kazaklar*, İstanbul 2004.

ÖZTÜRK, Yücel, "Dimitriy İvanoviç Vişnevetsky ve Faaliyetleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 9, (Isparta 2003).

ÖZTÜRK, Yücel, "Erdel-Eflâk-Boğdan Olayları ve Dimitriy Vişnevetski", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 17, (İstanbul 2005).

PRİTSAK, Omeljan, "Kiev Rusyası ve Onaltıncı-Onyedinci Yüzyıl Ukraynası", Çev. Fikretin Yavuz, *Omeljan Pritsak Armağanı-A Tribute to Omeljan Pritsak*, Editörler: Mehmet Alparğu, Yücel Öztürk, Sakarya 2007.

SUBTELNY, Orest, "Russia and the Ukraine: The Difference that Peter I Made", *Russian Review*, Vol. 39, No. 1. (Jan. 1980).

TANSEL, Selahattin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri*, Ankara 1953.

TARNAVSKY, Lydia Christie, *Historicity Versus Literary Imagination : Hetman Ivan Mazepa as Protagonis in German Literature*, Doktora Tezi, Michigan Üniversitesi 1985.

TREVOR, H. R. -Roper, "Fernand Braudel, the Annales, and the Mediterranean", *The Journal of Modern History*, Vol. 44, No. 4 (Dec., 1972).

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 1983.

WÓJCİK, Zbigniew, "Early Period of Pavlo Teterja's Hetmancy in the Right-Bank Ukraine (1661-1663)", *Harvard Ukrainian Studies*, Volume III / IV, Part 2, (1979-1980).

YEVORNİTSKIY, D. İ., *İstoria Zaporozkih Kozakiv*, II, Kiev 1990.

YEVORNİTSKIY, D. İ., *İstoria Zaporozkih Kozakiv*, III., Kiev Naukova Dumka 1991.

ТУРЕЦЬКИЙ ЧИИННИК В УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТОЛІТТЯ

TURKISH FACTOR IN THE UKRAINIAN STATE- BUILDING IN THE SECOND HALF OF THE XVII CENTURY

Віталій ЩЕРБАК*

АНОТАЦІЯ

Відродження української держави в середині XVII ст. відбувалося в ході Визвольної війни, що потребувало надзвичайних зусиль. Гетьман Богдан Хмельницький у пошуках союзників, незважаючи на конфесійну відмінність, вбачав можливість отримати політичну і військову допомогу від Османської імперії. Цим шляхом згодом пішли й Іван Брюховецький та Петро Дорошенко. Діяльність останнього мала позитивний результат у визнанні турецького султана сюзереном козацької України.

ABSTRACT

The renaissance of the Ukrainian state in the middle of the XVII century was occurring during the Liberation war, which required extraordinary efforts. While looking for allies, the hetman Bogdan Khmelnytsky considered an opportunity to gain political and military support from the Ottoman Empire despite of confessional differences. This

* Prof. Dr., Kyiv Boris Grinchenko Üniversitesi (Україна) / Київський університет імені Бориса Грінченка, доктор історичних наук, професор (Україна).

approach was further adopted by Ivan Bryukhovetsky and Petro Doroshenko. The actions of the last had a positive result in the recognition of the Turkish sultan as a suzerain of Cossack Ukraine.

Проблема становлення і розвитку Української козацької держави значною мірою знайшла відображення у вітчизняній історіографії. Основна увага дослідників зосереджувалась на формуванні засад суспільної влади, територіальних меж, еволюції державницької ідеології. Лише окремі праці присвячені висвітленню зовнішньополітичних аспектів діяльності чільників Війська Запорозького¹. Перевага надається з'ясуванню втручання у внутрішньополітичне життя Гетьманщини Речі Посполитої та Московії, які мали з нею спільні кордони. Водночас в другій половині XVII ст. потужний вплив на суспільні процеси в Україні здійснювала Османська імперія.

Козацьке повстання в Україні навесні 1648 р. суттєво відрізнялося від попередніх. Гетьман Війська Запорозького Богдан Хмельницький відмовився від оборонної тактики ведення бойових дій, заручившись підтримкою реєстрового козацтва та домігся військово-політичного союзу з кримським ханом Іслам-Гіреєм. Такі кроки Хмельницького засвідчили про засвоєння уроків цілої низки виступів запорожців, в ході яких, незважаючи на їх поразку була сформована ідея козацького автономізму. Відповідно й вимоги, зафіксовані під час переговорів з послами коронного гетьмана Речі Посполитої Миколи Потоцького у березні 1648 р. Миколою Хмелецьким та Станіславом Кричевським, містили кілька чітких пунктів. Насамперед, це стосувалося поновлення козацьких прав і привілеїв, обмежених «Ординацією» 1638 р., збільшення реєстру до 12 тисяч осіб та виведення кварцяного війська із Задніпров'я та України. У листі до короля від 31

¹ Степанков В. Між Москвою і Стамбулом: чи існувала проблема вибору протекції у 1648-1654 рр? // Україна в Центрально-Східній Європі (3 найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К., 2004. – Вип. 4. – С. 223-236; Федорук Я. Зовнішньополітична діяльність Богдана Хмельницького і формування його політичної програми (1648-серпень 1649 рр.). – Львів: Світ, 1993. – 234 с.; Його ж. Проблема турецького протекторату Богдана Хмельницького у 1655 р. // Terra cossacorum: Студії з давньої і нової історії України. Наук. зб. на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова. – К., 2007. – С. 155-186; Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648-1714 рр. – Київ-Нью-Йорк, 2003. – 517 с.; Його ж. Козаки та яничари. Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500-1700 рр. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 446 с.

березня коронний гетьман зазначав, що повстанці прагнуть скасувати на вказаних територіях «управління Речі Посполитої» та «абсолютно панувати в Україні, укладати договори з іноземцями й зарубіжними володарями і робити все, що лише заманеться їхній волі і бажанню»². Ці свідчення дають підставу говорити про наміри повстанців добитися виокремлення козацького регіону як автономного краю в межах Речі Посполитої.

Перемоги козацького війська під Жовтими Водами та Корсунем у травні 1648 р. зміцнили прагнення Б.Хмельницького досягти поставленої мети. Про це красномовно засвідчує його послання до короля Речі Посполитої Владислава IV передане через перекопського мурзу Тугай-бея полоненому коронному гетьману М.Потоцькому. У ньому йшлося про поновлення «давніх вольностей» для Війська Запорозького і встановлення на Подніпров'ї козацького самоврядування.

Про плани Б.Хмельницького було відомо й у середовищі магнатів, які з тривогою апелювали до центральної влади. По країні активно поширювалися чутки про намір козаків створити власну державу і проголосити свого провідника монархом. Брацлавський воєвода Адам Кисіль відзначав задум Хмельницького оголосити Київ столицею нового князівства. Водночас у листі гетьмана до короля від 12 червня 1648 р. містилися помірковані прохання про збільшення вдвічі чисельності козацького реєстру та захисту православної віри³.

Військова кампанія 1648 р. завершилася під Замостям, звідки Хмельницький повернувся на Подніпров'я, сподіваючись досягти прийнятну угоду з новим королем Яном Казимиром. Одночасно, з листа гетьмана до кримського хана можна зробити висновок про намір відправити козацьке посольство до Туреччини з бажанням прийняти протекторат султана. До такого твердження спонукає і факт відмови московського царя Олексія Михайловича прийняти «під свою високу руку» Військо Запорозьке влітку цього ж року через умови Поляновського мирного договору.

Важливе значення для довершення самоусвідомлення наступних політичних кроків Б.Хмельницького стало його повернення до Кисва і зустрічі із ерусалимським патріархом Паїсієм. Останній благословив

² Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в 3-х томах. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – Т. 2. – С. 15.

³ Памятники, изданные временною комиссиею для разбора древних актов. – К., 1898. – Т. 1-2. – С. 616.

гетьмана на війну проти Речі Посполитої і титулував його «князем Русі». Це суттєво вплинуло на поведінку Хмельницького під час переговорів з королівським комісаром А.Киселем у лютому 1649 р. Гетьман фактично виступив з новою політичною програмою, яка радикально різнилася від мети боротьби на початку козацького повстання. Зокрема, він заявив про право українського народу на створення власної держави в етнічних межах його проживання⁴. Практичною реалізацією цієї мети могла стати Зборівська угода, згідно положень якої було закладено основи відродження Української держави як спадкоємиці княжої Русі.

Затвердження Зборівської угоди сеймом Речі Посполитої на початку 1650 р. відкривало можливості і для стабілізації соціально-економічного становища в Україні. Водночас внутрішня політика гетьманського уряду не відзначалася послідовністю і вже влітку розгортаються соціальні виступи. З іншого боку Хмельницькому доводилося долати спротив частини старшини, для якої політичною батьківщиною залишалася Річ Посполита. Так, за свідченням шведського дипломата Іогана Майєра під час однієї з старшинських рад полковник Матвій Гладкий заявив, що його володарем залишається польський король, а гетьман лише «братом і товаришем»⁵. В цих умовах Хмельницький робить кроки по зміцненню міжнародного становища Війська Запорозького. Йому вдалося домовитися з правителями Трансильванії про координацію дій проти Речі Посполитої, змусити молдавського господаря відмовитися від проведення ворожої політики та розпочато пошуки шляхів до порозуміння з Швецією. Влітку відбулися переговори з турецьким посольством Осман-аги, під час якого гетьман заявив про бажання служити Порті, зобов'язався не допускати козацьких морських походів та підтримувати союз із кримським ханом⁶. До Стамбула було відправлене посольство на чолі з Антоном Ждановичем з проханням допомоги у боротьбі з Річчю Посполитою, а також засвідчити згоду прийняття протекцію турецького султана.

Мегмед IV позитивно відгукнувся на звернення української сторони і прийняв відповідну ухвалу, яка мала набрати чинності після присяги

⁴ Смолій В.А., Степанков В.С. Українська державна ідея XVII-XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. – К.: Алтернативи, 1997. – С. 50.

⁵ Архив Юго-Западной России. – К., 1906. – Ч. 6. – Т. 3. – С. 48.

⁶ Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр. – К., 2013. – Т. 2. – С. 27-28.

гетьмана і старшини. З цією метою у лютому 1651 р. до Чигирини знову прибуло посольство Осман-аги, що привезло Хмельницькому атрибути влади і грамоту на володіння «Руським князівством». Посланці султана мали повідомити про згоду Порті надіслати військову допомогу і запропонувати відправити «великого посла» до Стамбулу для остаточного затвердження угоди про прийняття протекції⁷. Це відповідало й сподіванням гетьмана домогтися юридичного оформлення монархічного правління у формі спадкового гетьманства. Водночас Хмельницький чітко усвідомлював відсутність соціально-політичної сили, яка б виступила опорою князівської влади, а отримання князівського титулу з рук іноземного монарха могло поставити під сумнів його легітимність. Тому старшинська рада, яка залишалася в полоні старої концепції загравання з Портою та Московією, відхилила оформлення протекції й військової допомоги.

Поразка козацького війська під Берестечком у червні 1651 р. поставила під загрозу існування Української держави. За Білоцерківським договором її територія обмежувалася Київським воєводством, чисельність реєстру скорочувалася до 20 тисяч, гетьман Війська Запорозького позбавлявся права на ведення міжнародних відносин. Усвідомлюючи відсутність перспективи досягти самостійно успіху через відмову Московії та Трансильванії, Б.Хмельницький знову порушує питання про прийняття турецької протекції. У листі до султана Мегмеда IV він відзначав, що метою боротьби з Польщею є звільнення «русського народу від польської неволі» і повідомляв, що «...вся Русь хоче і могла б бути під владою вашої цісарської милості»⁸. Проте і цього разу справа до угоди не дійшла через наявність в середовищі старшини промосковського та пропольського угруповання та неодноразові спроби антигетьманських виступів у полках. Охлократичні тенденції спостерігалися і в соціально-політичному розвитку країни, що помітно ускладнювало її становище.

Лише переможна Батозька кампанія 1652 р. зумовила морально-психологічний злам в ході Визвольної війни. Вона спричинила масові селянські повстання і відновлення на території Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств органів козацької влади. За повідомленням

⁷ Степанков В. Між Москвою і Стамбулом: чи існувала проблема вибору протекції у 1648-1654 рр.? – С. 229.

⁸ Документи Богдана Хмельницького (1648-1657). – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 234.

сiверського сотника Пилипа Уманця: «А тепер у нас за ласкою Божою... нi воеводи, нi старости, ани писаря немає. Боже дай, здоров був пан Богдан Хмельницький, гетьман усього Вiйська Запорозького! А пан полковник у нас тепер за воеводу, а пан сотник за старосту, а отаман городовий за суддю»⁹. Велике значення мало створення нової моделi соціально-економічних відносин, що передбачало перехiд у власнiсть скарбу Вiйська Запорозького бiльшостi земель королівщин, католицької та унiатської церков, володiнь тих землевласників, якi втекли з коронним вiйськом. Провiдна роль у політичному життi суспiльства перейшла до козацької старшини.

У наступному році вiйськовi дiї продовжилися, що суттєво позначилося на економічному становищi Української держави i пiдривало боєздатнiсть армii. Ускладнилися i зовнiшньополітичнi відносини через зближення Речi Посполитої з Валахiєю та Трансильванiєю, до яких згодом приєдналася i Молдавія. Тому влітку 1653 р. Б.Хмельницький знову надсилає посольство до Мемеда IV з проханням про вiйськову допомогу i політичну протекцiю. Але й цього разу позитивне рiшення турецького султана не було пiдтримане старшинською радою, а вiдтак втрачено нагоду опертися на потужного союзника. Розбiжностi мiж старшиною i гетьманом засвiдчили, що при виборi сюзерена перевага вiддавалася монарховi одного вiросповідання та наявностi в iсторичнiй пам'ятi українцiв iдеї спiльної політичної долi, зокрема, часiв княжої Русi. Характерним iз цього погляду є визнання козацького посла Василя Золотаренка до польських комісарiв, зроблене у травнi 1660 р., що українцi пiддалися пiд владу московського царя лише «з причини однiєї православної вiри й тiєї причини, що i перед цим Мала i Бiла Русь при Великій Русi перебувала пiд єдиновладдями руськими»¹⁰.

Українсько-російська угода 1654 р. передбачала збереження за Вiйськом Запорозьким витворених форм правлiння й устрою iнституцiй політичної влади, територiально-адміністративного подiлу, судочинства, фiнансової системи, нової моделi соціально-економічних відносин, самостiйностi у проведеннi внутрiшньої політики. Суверенiтет козацької України обмежувався в царинi зовнiшньополітичної дiяльностi, зокрема, відносини з Рiччю Посполитою та Туреччиною. I це не випадково, адже

⁹ Крип'якевич I.П. Богдан Хмельницький. – Львiв: Свiт, 1990. – С. 241.

¹⁰ Смолiй В.А., Степанков В.С. Українська державна iдея XVII-XVIII столiть. – С. 82.

Московiя в той час не могла протистояти цим могутнiм державам i намагалася обмежити їх вплив на Україну.

Вiйськовий союз, який набирав ознак суверенiтету, не витримав випробовування часом. Вже через рiк налякана успіхами Швецiї в Прибалтицi Московiя вiршила пiти на зближення з Рiччю Посполитою. Пiдписання Вiленського перемир'я 1656 р. засвiдчило про цiлковите iгнорування в Москвi українськими iнтересами. Вiдповiдно Б.Хмельницький продовжив переговори про союз iз Швецiєю, яка вела успішнi бойовi дiї проти Речi Посполитої. Проте шведський король Карл X знайшов надiйного союзника в особi трансильванського князя Дьєрдя II Ракоцi i в груднi пiдписав з ним Радноцьку угоду. Вона передбачала визнання козацької держави як самостiйного політичного суб'єкта лише в межах Київського, Чернiгiвського та Брацлавського воєводств. Захiдноукраїнськi землi вiдходили до Трансильванiї, що не могло не обурити Б.Хмельницького, метою якого було об'єднання всiх українських земель в єдиній державi. Цiлком логiчним видається нове козацьке посольство до Стамбулу, очолюване Лаврiном Капустою у березнi 1657 р., щоб засвiдчити султану «стару приязнь i щиру вiрнiсть» Вiйська Запорозького i залишитися у турецькій протекцiї¹¹. Мегмед IV пiдтвердив намір тримати гетьмана «пiд опiкою», проте, очевидно, серйозна хвороба Хмельницького завадила довершенню справи.

Жорстка боротьба козацької старшини за гетьманську булаву пiсля смертi Б.Хмельницького спричинила перегрупування політичних сил i змiну прiоритетiв у твореннi майбутнього Української держави. Генеральний писар Иван Виговський iз своїми прибiчниками зважився на усунення молодого Ю.Хмельницького вiд керiвництва Вiйськом Запорозьким. Спочатку на старшинській радi у вереснi 1657 р. I.Виговський був обраний гетьманом до повнолiття Юрiя, а через мiсяць на Корсунській радi – повноправним гетьманом України. В iсторiографiї питання мотивацiї цих дiї окреслюється виключно боротьбою за владу. При цьому залишається поза увагою факт пiдтримки кандидатури генерального писаря людьми, якi в сiчнi 1654 р. чинили спротив Б.Хмельницькому на переяславських переговорах з представниками Московiї. Очевидно, їх непокоїв характер самодержавної влади царя, воля якого була понад законом. Навпаки,

¹¹ Грушевський М. Iсторiя України-Руси. – К.: Наукова думка, 1998. – Т. 10. – С. 1354.

шляхетський статус у Речі Посполитій забезпечував особу навіть від королівського свавілля.

Ставши гетьманом, І.Виговський відмовився від монархічної ідеї, покладаючись на підтримку козацької старшини, якій на Корсунській раді пообіцяв: «без вашої військової ради жодних справ не чинити»¹², при цьому абсолютно проігнорувавши позицію запорожців. Фактично було взято курс на розбудову олігархічної республіки, що призвело до суттєвого послаблення центральної влади. При роз'єднаності еліти, яка переживала процес формування, відсутності чітких пріоритетів щодо подальшої розбудови козацької держави це реально загрожувало розгортанню подальшої боротьби за гетьманський уряд. Внаслідок багаторічної війни і руйнації соціальної структури суспільства, активізувалися й охлократичні настрої серед населення. Значна його кількість готова була підтримувати того, хто обіцяв швидке задоволення, насамперед, матеріальних потреб.

Неспроможність І.Виговського досягти домовленостей з лівобережним козацтвом і запорожцями для розв'язання назрілих проблем, змусили його до пошуків зовнішньої підтримки. Вже під час корсунських переговорів з царським послом Богданом Хитрово на початку 1658 р., гетьман погодився на прибуття московських воєвод до Чернігова, Ніжина, Переяслава і приборкання «бунтівників» на Запорозжжі. Там же в Корсуні було досягнуто угоди про підготовку військового союзу з кримським ханом Мегмед-Гіреєм, що передбачав надання гетьману військової допомоги у боротьбі з внутрішніми ворогами. Одночасно це дозволило налагодити контакти з Портою. А згодом, зневірившись у спроможності польської еліти задовольнити українські бажання окреслені в проекті Гадяцького трактату, І.Виговський надсилає посольство до Стамбулу, засвідчуючи готовність прийняти протекцію султана. Навесні 1659 р. гетьман присягнув на вірність Мегмеду IV¹³. Але навіть велична перемога українського війська у союзі з кримськими татарами над московською ордою під Конотопом не забезпечила Виговському міцного становища в козацькій державі.

Більш ефективною турецький чинник в українському державотворенні був використаний продовжувачем справи Б.Хмельницького гетьманом

¹² Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (далі - Акты ЮЗР). – СПб., 1863. – Т. 4. – С. 43.

¹³ Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського. Інститут рукопису. – Ф.П. Історичні матеріали. – Спр. 15545-15548. – Арк. 13.

Петром Дорошенком. Отримавши булаву в серпні 1665 р., незважаючи на несприятливі внутрішні і зовнішні обставини, він відразу розгорнув дипломатичну діяльність, спрямовану на обмеження впливу польських владних структур, порозуміння з лівобережною старшиною та здобуття підтримки з боку Криму. Навесні наступного року Дорошенко порушив питання перед сеймом Речі Посполитої про визначення статусу козацької України за умовами Гадяцького трактату. Проте такий варіант не був прийнятий польською стороною, яка готувалася до угоди з Московським царством з перспективою остаточного поділу українських земель.

Андрусівське перемир'я 1667 р. передбачало поділ України по Дніпру: лівобережна частина з Києвом відійшла до Росії, а Правобережжя до Речі Посполитої. Це значно ускладнювало завдання Дорошенка по об'єднанню козацької держави в етнічних межах. Тому гетьман спрямовує зусилля для налагодження добрих стосунків з Кримом та Туреччиною. Після провалу спільного з татарами походу на Поділля восени 1667 р. і підписання Підгаєцької угоди Дорошенко відправив посольство до Туреччини, прохаючи підтримки. А на початку лютого 1668 р. на старшинській раді, в присутності й представників Лівобережної України було ухвалено рішення «з обох боків сторін Дніпра жителям бути у возз'єднанні і жити б окремо і давати данину турському цареві та кримському хану, так як платить валаський князь а щоб під рукою великого государя і королівської величності в жодному разі не бути»¹⁴. При реалізації цього плану Дорошенко скористався повстанням гетьмана Івана Брюховецького проти московської зверхності навесні 1668 р. За підтримки лівобережної старшини П.Дорошенко усунув від влади свого опонента і у червні на генеральній раді поблизу Опішні був обраний гетьманом України¹⁵. Він прагнув утвердити свою владу як володар єдиної козацької держави. Характерним було розпорядження П.Дорошенка, щоб під час церковних служб не згадувалося ім'я московського царя, а лише «благочестивого і Богом даного гетьмана Петра»¹⁶.

Проти політичного та територіального об'єднання Української держави рішуче виступила Річ Посполита, Росія та Запорозжжя, ставши на шлях

¹⁴ Акты ЮЗР. - СПб., 1872. – Т. 7. – С. 30-31.

¹⁵ Смолій В., Степанков В. Гетьман Петро Дорошенко. Історичний портрет. – К.: Темпора, 2011. – С. 165.

¹⁶ Смолій В.А., Степанков В.С. Українська державна ідея XVII-XVIII століть. – С. 166.

чергового втручання у її внутрішні справи, насамперед, через розпалювання міжусобиць. Ефективність такого методу забезпечувалася боротьбою за булаву старшини, яка переслідуючи особисті інтереси, спиралася на зовнішню підтримку. Промосковські сили, включаючи вище духовенство зуміли переконати Дем'яна Многогрішного у необхідності прийняти російську зверхність. На Запорозжжі гетьманом проголосили Петра Суховія з претензіями на владу в усій Україні, а на Поділлі польські емісари поставили гетьманом уманського полковника Михайла Ханенка. В цих умовах Дорошенко скликає в Чигирині козацьку раду, на якій в присутності посла Мустафи-аги Селіма присягнув турецькому султану з умовою взяти під опіку Військо Запорозьке і захищати його від ворогів¹⁷. Невдовзі гетьман П.Дорошенко прийняв від нового союзера Мегмеда IV клейноди - булаву, бунчук, кафтан і грамоту на підтвердження своїх владних повноважень.

Через два роки турецький султан висунув ультиматум Речі Посполитій про відмову від Правобережжя, а згодом розпочалася військова інтервенція. В умовах польсько-турецької Бучацької угоди 1672 р. обома сторонами визнавалося існування окремої «Української держави у давніх кордонах»¹⁸. Проте її територія обмежувалася Правобережжям, незважаючи на оптимістичні заяви турецької сторони, що невдовзі під владою гетьмана буде «і Київ і вся Лівобережна Україна»¹⁹. На практиці турецька протекція не гарантувала реалізацію ідеї об'єднання всіх українських земель в єдиній державі. Вже на початку грудня 1672 р. П.Дорошенко змушений був самостійно обороняти Правобережжя від військ московського воєводи Григорія Ромодановського та новообраного гетьмана Івана Самойловича. Через загострення відносин Дорошенка з Кримом турецька влада почала робити ставку для управління Україною на Юрія Хмельницького.

Таким чином відродження Української держави як спадкоємниці княжої Русі відбувалося в ході Визвольної війни 1648-1657 рр. Складність державотворчих процесів зумовлювалася як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. З метою зміцнення влади гетьман Богдан Хмельницький намагався отримати політичну і військову допомогу від сусідніх монархів.

¹⁷ Крикун М. Корсунська рада 1669 р. // Записки наукового товариства Тараса Шевченка. - Львів, 1999. - Т. 237. - С. 426.

¹⁸ Смолій В., Степанков В. Гетьман Петро Дорошенко. Історичний портрет. - С. 423.

¹⁹ Акты ЮЗР. - СПб., 1879. - Т. 11. - С. 168.

У пошуках союзників, незважаючи на конфесійну відмінність, він вбачав можливість мати своїм союзером і турецького султана. Повною мірою реалізувати цей задум вдалося лише П.Дорошенку, що, на жаль, не вирішило питання поступу українського державотворення другої половини XVII ст.

ДЖЕРЕЛО ТА ЛІТЕРАТУРА

- Акты ЮЗР. - СПб., 1872. - Т. 7.
 Акты ЮЗР. - СПб., 1879. - Т. 11.
 Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (далі- Акты ЮЗР). - СПб., 1863. - Т.4.
 Архив Юго-Западной России. - К., 1906. - Ч. 6. - Т. 3.
 Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в 3-х томах. - М.: Изд-во АН СССР, 1954. - Т.2.
 Грушевський, М. Історія України-Руси. - К.: Наукова думка, 1998. - Т. 10.
 Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр. - К., 2013. - Т. 2.
 Документи Богдана Хмельницького (1648-1657). - К.: Вид-во АН УРСР, 1961. - С. 234.
 Крикун М. Корсунська рада 1669 р. // Записки наукового товариства Тараса Шевченка. - Львів, 1999. - Т. 237.
 Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький. - Львів: Світ, 1990.
 Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського. Інститут рукопису. - Ф.П. Історичні матеріали. - Спр. 15545-15548. - Арк. 13.
 Памятники, изданные временною комиссией для разбора древних актов. - К., 1898. - Т.1-2.
 Смолій В., Степанков В. Гетьман Петро Дорошенко. Історичний портрет. - К.: Темпора, 2011. - С. 165.
 Смолій В.А., Степанков В. С. Українська державна ідея XVII-XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. - К.: Алтернативи, 1997.
 Степанков, В. Між Москвою і Стамбулом: чи існувала проблема вибору протекції у 1648-1654 рр? // Україна в Центрально-Східній Європі (3 найдавніших часів до кінця XVIII ст.). - Вип.4. - К., 2004.
 Степанков, В. Між Москвою і Стамбулом: чи існувала проблема вибору протекції у 1648-1654 рр.
 Федорук, Я. Проблема турецького протекторату Богдана Хмельницького у 1655 р. // Terra cossacorum: Студії з давньої і нової історії України. Наук. зб. на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова. - К., 2007. - С.155 - 186.

Федорук, Я. Зовнішньополітична діяльність Богдана Хмельницького і формування його політичної програми (1648-серпень 1649 рр.). - Львів: Світ, 1993. - 234 с.

Чухліб, Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648 – 1714 рр. -Київ-Нью-Йорк, 2003. – 517 с.; Його ж. Козаки та яничари. Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500-1700 рр. - К.: Вид. дім «Кисво-Могилянська академія», 2010. - 446 с.

ERKEN OSMANLI DÖNEMİNDE AKKİRBAN'DA TİCARET

Karbu İber BULUNUR

ALTINCI BÖLÜM ZAPOROG KAZAKLARIN TİCARİ FAALİYETLERİ Торгівельна діяльність Запорозьких козаків